

Věda a jak *versus* život a proč*

(Pojetí sociální vědy v kontextu myšlení Maxe Webera a Karla Mannheima)

TOMÁŠ KATRŇÁK**

Škola sociálních studií Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno

Science and How *versus* Life and Why

(Conception of social science in the context of thought of Max Weber and Karl Mannheim)

Abstract: This article deals with the conceptions of social science of Max Weber and Karl Mannheim. The focus is on these two thinkers' analyses of social science at the beginning of the 20th century. More specifically, it concerns the role performed by social science in the thought of Max Weber and Karl Mannheim in the process of constructing the meaning of being.

Sociologický časopis, 1997, Vol. 33 (No. 3: 339-344)

„Chodila bosa sem a tam, shledávala ještě nějaké drobnosti, jehly, léky, které by snad mohlo potřebovat dítě, teploměr, očkovací průkaz dítěte, slaměný klobouk proti slunci. Pak uvařila ze sodovky fenyklový čaj na cestu. Bylo příjemné sedět u toho; všechno bylo tak nádherně bezvýznamné!“

Kratičký úryvek z povídky *Krátký dopis na dlouhou rozloučenou* Petera Handkeho nás intuitivně dovádí k pohledu na jedince, použijeme-li výrazovou formu Maxe Webera, jako na zvíře zavěšené do pavučiny významů, které si sám upletl [Soukup 1994]. Pod tímto úhlem pohledu můžeme chápat – v Geertzově parafrázi symbolické antropologie opírající se o pojetí Weberovo – kulturu jako systém sdílených symbolů a významů, dle něhož dochází k jednání a k sociální interakci. Je to tedy až kultura existující prostřednictvím konkrétních jedinců, kteří jsou jejími nositeli, co přiřazuje našemu bytí smysl. Přičemž dochází k tomu, že je okolní svět vztahován k subjektu a jeho vědomou činností je obraz světa konstituován ve strukturní jednotu [Mannheim 1991].¹

Jakou roli v tomto procesu zaujímá sociální věda se svým myšlením? Pokusme se o odpověď v kontextu Weberově a Mannheimově chápání sociální vědy.

* * *

„Naše diagnózy prozrazují povšechnost lékařské vědy, o nás neříkají nic. S hrůzou si uvědomuji, že nic, co je lidské, nelze přesně popsat“, napsal György Konrád ve své próze

*) Práce byla napsána jako výstup ze semináře *Freud, Weber, Mannheim*, který byl realizován na Škole sociálních studií FF MU v Brně v letním semestru 1996 pod vedením PhDr. ing. Radima Marady. Děkuji všem anonymním recenzentům za posouzení práce. Na podkladě jejich posudků jsem některé pasáže přepracoval.

**) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Tomáš Katrňák, Merhautova 139, 613 00 Brno.

¹) Je-li tato činnost subjektu historizována, což je, jak tvrdí Mannheim [1991], záležitostí historické školy a především Hegela, objevuje se v dějinách „rozum“. Pro historické vědomí se pojem struktura tedy váže na „rozum“. „Strukturální pohled objevuje jednotlivé svázáno do souvislosti funkcí. Ať už je struktura izolována jako *jedinečný* soubor funkcí (např. „epocha“, „styl“ apod.), ať jakkoli přesahuje k univerzu – v každém případě je v ní historická individualita uvedena v závislosti na rozumu, anebo je alespoň k němu vztahována“ [Střítecký 1969: 129].

Spoluvník. Věda a vědecké myšlení je neoddělitelnou součástí moderního života. Jejím prostřednictvím dochází k vzrůstu intelektuální racionalizace okolního světa. Dle Maxe Webera tento vzrůst intelektuální racionalizace znamená „poznání toho alebo vieru v to, že každý, kto *len chce*, kedykoľvek sa *môže* dozvedieť, že principiálne nejestvujú nijaké tajomné nevypočítateľné mocnosti, ktoré by tu zasahovali, ale že skôr všetky veci možno – v zásade – *ovládnúť výpočtom*“ [Weber 1983b: 234]. Svět je tímto způsobem s pomocí vědy odkouzlován a zbavován magických praktik, čímž se ovšem věda, jak bude z níže zmíněného více patrné, nepřibližuje k postihnutí jednou a provždy pevně formulovaného smyslu bytí.

Realizace racionálního lidského vědomí o světě tvoří základ vědy, která pracuje na principu disjunkce hry.² Se svými nálezy nám nedává odpověď – a vůbec ani v náznaku nevytyčuje směr, kterým by se tato odpověď měla ubírat – na otázku po smyslu bytí. Charakter jejích nálezů není zaměřen na poznání jednou a provždy daného smyslu světa. Dle Webera jsou její nálezy zaměřeny spíše na to, že „v nás vieru v niečo také ako ‚zmysel‘ sveta nechajú aj s koreňmi odumrieť“ [Weber 1983b: 238]. Tato bezesmyslovnost světa tvoří Weberem artikulované jádro, na něž získáme pohled a intelektuální racionální vědomí o něm pomocí vědecké optiky, která je generovaná vědeckým myšlením. To znamená: Uchopíme-li svět pomocí vědecké optiky, nemůžeme nedospět k poznatku, že „smysl a cíl lidského jednání – a tedy smysl a cíl jednání politického (nebo politikova) – jsou dány jen a jen *vírou*, přesvědčením“ [Čep 1992: 64]. Díky existující vědecké optice vidíme pak jedince jako toho, kdo tento smysl vytváří. Tímto způsobem lze veškeré hodnoty pojmut jako relativní [Havelka 1992] a jako prosazující se v boji s hodnotami odlišnými. Jakékoliv „konanie – a podľa okolností, prirodzene, aj *nekonanie* – znamená vo

²) Princip „disjunkce hry“ stojící v opozici proti principu „konjunkce ritu“ zavedl Claude Lévi-Strauss ve své knize *Myšlení přírodních národů* [1996]. Struktura hry se jeví disjunktivní ve vyústění jejího výsledku do vytvoření difference mezi individuálními hráči, či soupeřícími týmy, mezi nimiž na počátku žádná nerovnost nebyla, jelikož rovnost soupeřů je podmínkou pravidel hry. To znamená, že na základě existující struktury hry je vytvářena nová událost. Struktura rituálu je konjunktivní, neboť nastoluje jednotu mezi jedinci či skupinami na začátku rozlišenými. Na principu „konjunkce ritu“ pracuje mytické myšlení, tedy jakási prvotní věda, jejíž činnost se shoduje s aktivitou, která existuje v moderní společnosti a kterou nazýváme domácí kutilství – *bricolage*. Domácí kutil je člověk, který při určité manuální práci užívá prostředků, jejichž stav je omezen, a které nejsou totožné s prostředky, jež by použil vědec-inženýr. „Domácí kutil je s to provádět velký počet rozličných úkonů; ale na rozdíl od inženýra neurčuje si při každém z nich jako první cíl stanovit a získat suroviny a nástroje uzpůsobené speciálně k danému záměru: jeho instrumentální svět je uzavřený, a pravidlem jeho hry je vystačit vždy s tím, co má doma, tj. se souborem nástrojů a materiálů v kterémkoli okamžiku ohraničeným...“ [Lévi-Strauss 1996: 34]. Soubor prostředků, jimiž domácí kutil disponuje, tedy nedefinuje projektem, nýbrž je musí definovat instrumentalitou. Žádný nástroj pro něho nemá přesný způsob použití. Zaujme-li ho projekt, retrospektivně obrátí svou pozornost na soubor nástrojů a materiálů a takto zjistí soubor možných odpovědí, z nichž pak bude volit. K definování nového si bere na pomoc strukturu již existující. S její pomocí nové definuje a výsledek jeho snažení je pouze zavedení nového do staré struktury, čímž se tato mění. Výsledná struktura není nikdy totožná se strukturou původní. Tímto způsobem mytické myšlení pracuje se znaky. Nová událost je označována, ale ne vytvářena. Věda naopak pracuje s pojmy. Na základě existující struktury (hry) vytváří nové skutečnosti. Inženýr se snaží vždy prorazit si cestu vpřed a dostat se za hranici odpovídající danému civilizačnímu stavu, kdežto domácí kutil zůstává chtít nechtět uvnitř této hranice [Lévi-Strauss 1996].

svojich dôsledkoch *postaviť* sa za určité hodnoty a tým – čo sa dnes veľmi rado neuznáva – spravidla aj *proti iným* hodnotám“ [Weber 1983a: 45].

O existenci hodnot, které tvoří rozhodovací pozadí jedince, by měla, jak ve Weberově, tak v Mannheimově pojetí, vypovídat sociální věda. Podívejme se tedy, jak tito dva myslitelé chápou sociální vědu a jak pohlíží na její roli z hlediska konstituce smyslu bytí.

* * *

Weberova sociální věda, které je přisouzeno místo v oblasti věd o kultuře [Havelka 1976], je postavena na předpokladu smyslu a významu, jež přisuzují jedinci svému jednání. To znamená, že dle Webera každý jedinec ve svém subjektivním jednání vychází z kulturních ideálů, hodnot, stanovisek k životu, od kterých smysl svého jednání odvozuje. Sociální věda se pak dle Webera ptá po otázce smysluplnosti jednání a významu jednání s cílem porozumět sociální realitě. V interpretaci tohoto smyslu a významu se vrací k předpokladu, ze kterého jedinec vychází a s jehož pomocí interpretuje sociální jednání. A to proto, že „význam předpokládá vztah kulturních javů k hodnotovým ideám. Pojem kultúry je *hodnotový pojem*“ [Weber 1983a: 71].

Tímto způsobem, který Weber [1983a] nazývá myšlenkové uspořádávání empirické skutečnosti, sociální věda může chápat hodnoty a ideály, chtěné cíle z nich vycházející, a procesy konstituce smyslu bytí od hodnot a ideálů se odrážející. Může kriticky hodnoty a ideály posuzovat a takto postavit jedince před problém kritického uvažování, které mu může dopomoci k uvědomění si měřítek hodnocení, z kterých nemůže nevycházet. „Dosiahnuť *uvedomenie* si týchto zásadných meradiel, ktoré sa manifestujú v konkrétnom hodnotovom súde, to je, pravda, to posledné, čo si táto kritika môže dovoliť bez toho, aby vstúpila na pôdu špekulácie“ [Ibid.: 46]. Weber tímto způsobem zřetelně artikuluje limity sociální vědy, která na sebe bere úkol pohybovat se pouze v rovině zjišťování faktů a vnitřní struktury produktů kultury s jejich specifickým významem. Tato rovina je naprosto nesmiřitelně postavena proti rovině zjišťování jednotlivých obsahů kultury – jejich hodnotovému posouzení s případnou odpovědí na otázku správnosti jednání. Dané dvě roviny musí být dle Webera ve vědeckém myšlení striktně odlišeny, jelikož „empirická věda nemůže nikoho naučit, co *má*, ale iba čo *môže* a podľa okolností, čo chce“ [Ibid.: 46]. To znamená: Je-li známý cíl jedincovy činnosti, věda může prozkoumat vhodnost prostředků, šance na dosažení cíle, posoudit smysluplnost cíle pro určitou historickou situaci, a taktéž – a to především – může určit neúmyslné vedlejší následky použití prostředků, a tak postavit jedince před otázku, zdali jsou pro něho žádoucí tyto vedlejší důsledky. Její úloha ale v žádném případě nemůže spočívat ve vytvoření nějakého společného jmenovatele v podobě všeobecně platných a konečných ideálů pro lidské problémy [Weber 1983a]. Jinými slovy řečeno: Sociální věda nemůže osmyslňovat lidský život a odpovídat na otázku proč, jelikož se odráží od předpokladu, že jednou provždy pevně formulovaný smysl bytí neexistuje.

Vidíme tedy, že dle Webera sociální věda vychází z neexistence obecně daného smyslu světa. Tato bezsmyslovost pak nutně orientuje vědce k samotnému základu vědeckého myšlení – k „oproštění od hodnocení“. Každá forma smyslu a významu, jak již bylo zmíněno, je vázána k hodnotovým ideám kultury [Weber 1983a]. Odpovídá-li sociální vědec na otázku proč, to znamená, osmyslňuje-li sociální realitu, nemůže nereflektovat hodnotové ideje kultury. Můžeme tedy konstatovat, že oprostěnost od hodnoce-

ní se jeví u Webera ne jako metodologický předpoklad práce sociálního vědce, který by zajišťoval objektivitu, ale spíše jako důsledek této práce [Havelka 1976]. Tento důsledek „oproštění od hodnocení“, na který se váže poznání, stojí u Webera proti „hodnotovému soudu“, který vytváří podklad každého lidského jednání.

Motivem, který nese Weberovo rozlišení poznání a hodnocení se stává přesvědčení, „že žije ve světě zvěčnělém technikou a ‚předmětnou‘ racionalitou vědy, která silou svého nezadržitelného pokroku rozkládá autoritu tradice a uvolňuje tento svět z vazeb na všeobecně závazné a platné normy morálního a náboženského druhu [Havelka 1976: 307].³ Díky pohledu skrze „oproštění od hodnocení“ na „hodnocení“ je u tohoto myslitele poukázáno na hlavní rys moderní doby, který spočívá v rozčlenění sociální reality. Moderní sociální realita je nahlížena jako rozčleněna na rozdílné referenční rámce jednání, na které se vážou odlišné hodnotové soudy.

Weberova sociální věda tímto způsobem nabízí úhel pohledu, který není založen na existenci obecné mravnosti zřetelné ještě u Hegela, nýbrž je opřen o zreflexivnění diferencí až protikladů stojících na pozadí moderního světa. Čímž tato věda nutně orientuje normy a hodnoty do uzavřeného parciálního soukromí a přispívá k zrelativizování smyslu a významu bytí v moderní společnosti. V této orientaci, předznamenané Lockem a Nietzsche, spatřuje Weber limit svého pojetí sociální vědy. Jeho překročení by již nevyhnutelně vedlo k posuzování míry přijatelnosti, k přechodu z roviny jak na rovinu proč. A je to Mannheim a sociologie vědění v jeho kontextu, kdo přichází s vyššími syntetizujícími požadavky.

Mannheim navazuje na dosavadní vývoj společenských věd. Vychází z předpokladu, že v moderní společnosti lze poznat nejen nutnou stranickost vidění světa, nýbrž i jeho partikulárnost. Partikulárnost projevující se díky sdílenému světovému názoru tvoří pro jedince hranice vidění problémů. V kontextu Mannheimovy sociologie vědění je tak „myšlení vázáno na bytí“ [Keller 1984]. Jedinec nemůže vidět problém odlišným způsobem, než jakým je socializován, jelikož vlastní specifickou historickou zkušenost.

Mannheim si narozdíl od Webera klade za úkol, a sociologii vědění taktéž, partikularizaci postojů v reálném světě překonat, ne pouze o ní vypovídat. Tvrdí, že tato partikulárnost, toto dílčí bytí znamená, „že právě dnes, kdy se stranická vázanost politicko-světónázorového vědění stává nevývratně průhledná, lze zároveň poznat stejně evidentně, že se v něm *vždy* uskutečňuje *nějaký celek* a že stranické aspekty jsou vždy doplňujícími se dílčími nahlédnutími v tomto celku“ [Mannheim 1991: 190]. V odlišnostech ve vidění problémů předpokládá Mannheim celek historické zkušenosti. Sociologie vědění je schopna tento celek syntetizujícím způsobem proniknout, a tak dojít k tomu co má být – k pravdě, k dominantnímu vzorci dle jehož souřadnic myslí celá epocha, k myšlenkovému stylu, který je v dané epoše společný všem [Marada 1994]. Za nositele syntézy považuje sociálně volnou inteligenci splňující předpoklad středu uprostřed světa štěpícího se na třídy, a předpoklad vzdělání. Sociálně nezakotvená inteligence je schopná díky svým předpokladům uniknout vázanosti „myšlení na bytí“ a pozorností vůči všem směrům „ze sociologicky postižitelného totálního procesu pochopit, jak se politické chtění a světové názory stávají celkem...“ [Mannheim 1991: 202-203].

³) Způsob, jímž se tradice, případně způsob života stává nevěrohodným a relativním popisuje Bedřich Loewenstein v kapitola Staré a nové normy v knize *Projekt moderny* [Loewenstein 1995: 280-286].

* * *

Nyní již z výše zmíněného odvodíme roli, kterou zaujímá sociální věda z hlediska konstituce smyslu bytí v kontextu Weberových a Mannheimových úvah. Jak Weber, tak Mannheim vycházeli z procesu názorové diferenciaci moderní společnosti, z rozčlenění sociální reality, z nejednotných referenčních rámců, které sociální věda počátku 20. století reflektuje. Oba zdůrazňují, že různé referenční rámce v moderní společnosti jsou hodnotově různě zatíženy. Každé rozhodnutí, každé jednání, každá konstrukce smyslu s odpovědí na otázku proč, je pak dle nich vázána k některému z referenčních rámců a k jeho hodnotám. Weber [1983a: 45] tvrdí, že „rozhodnutí sa je záležitosťou chcejúceho človeka“. Dle Mannheimu každé „skutečné rozhodnutí (např. zhodnocení jiného člověka nebo toho, jak má být organizována společnost) implikuje soud o dobru a zlu, o smyslu života a ducha“ [Mannheim 1991: 72]. Weber ovšem v rozčleněnosti sociálního prostoru, v názorové diferenciaci, Mannheimovými slovy v partikulárnosti, nespátňuje, podobně jako někteří dnešní myslitelé, problém, který v ní vidí Mannheim.⁴ To znamená, že limit vědecké práce ve Weberově pojetí sociální věda reprezentuje a odráží „ve vlastní hodnotově indiferentní povaze“, zatím co u Mannheimu má být „diagnostickým a terapeutickým nástrojem, s jehož pomocí by bylo možné najít východisko ze stavu partikulárních legitimizací a omezených ideologií“ [Marada 1994: 440].

Pro Weberovo pojetí sociální vědy je zásadní smysl a význam vázající se na společenské jednání. Jejím cílem není sledovat sociální fakta nesené vývojovým nárůstem dělby práce – což implikuje ideu existence „sociální“ samu o sobě, kterou v Durkheimově pozitivně orientovaném přístupu má sociální věda považovat za svůj předmět zkoumání –, nýbrž jejím cílem je pochopit smysl a význam a tento vyjádřit. Ovšem s vědomím, že nelze zasahovat do jeho konstituce. Tímto způsobem může ve Weberově myšlení sociální věda pouze teoreticky interpretovat sociální jednání.

Mannheim založil sociální vědu na principech ne zcela odlišných. Svět významů, do něhož se jedinec narodil mu umožňuje a zároveň vnucuje určitou orientaci [Keller 1984]. Mannheim formuluje principy vázanosti myšlení jedince na bytí, jež má zkoumat sociální věda a takovým způsobem formulovat partikulární omezenost pohledu na svět. Jeho pojmání sociální vědy ovšem nezůstává pouze na rovině teoretické interpretace sociálního jednání, ale jedná se o snahu překonání – pojetím syntézy – partikulárnosti vidění světa, s cílem rekonstrukce celku rozložené historické zkušenosti [Marada 1994]. Pojetím syntézy ovšem Mannheim přechází do roviny aplikace teorie v praxi, v níž musí nutně dojít k proniknutí hodnot, pro Weberova vědce mající roli pouze v čase výběru předmětu zkoumání, mezi samotné kognitivní obsahy vědeckého myšlení [Marada 1994].

Naše závěrečná odpověď na výše položenou výzkumnou otázku je následující: Obě pojetí sociální vědy začátku 20. století poukazují na to, že konstituce smyslu a významu bytí nemůže nevycházet z partikulárních hodnoty a názorů na které je vázána. Pojetí role sociální vědy z hlediska konstituce smyslu bytí je u Webera ovšem odlišné od pojetí Mannheimova. Pro Webera sociální věda nemůže intervenovat do této konstituce odpovídající na otázku proč. Ve svém pojetí si je vědom nesmiřitelnosti dvou rovin – poznání a hodnocení. Mannheim se naopak s faktem partikularity smyslu vyrovnává s pomocí

⁴) Mannheim [1991: 70] v tomto duchu píše: „Jenom ten, kdo se sám do sebe pohrouží tak, že nezničí všechny osobní prvky smyslu a hodnoty, je ještě schopen nalézt odpověď na otázky po smyslu“.

syntézy, s pomocí jakéhosi překlenutí rovin poznání a hodnocení, čímž se ovšem vzdaluje od Weberova bezhodnotového pojetí sociální vědy.

TOMÁŠ KATRŇÁK *je studentem Filozofické fakulty MU v Brně, kde studuje obor sociologie-religionistika.*

Literatura

- Čep, L. 1992. „Politika jako povolání podle Maxe Webera.“ *S-obzor* 1, č. 2: 62-68.
- Havelka, M. 1976. „Kritické poznámky ke koncepci racionality a svobody u Maxe Webera.“ *Sociologický časopis* 12: 300-311.
- Havelka, M. 1992. „Do jaké míry je možné číst Maxe Webera novokantovskými očima?“ *Sociologický časopis* 28: 743-755.
- Keller, J. 1984. „Proměny sociologie vědění.“ *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity řada G* 28: 15-27.
- Lévi-Strauss, C. 1996. *Myšlení přírodních národů*. Liberec: Dauphin.
- Loewenstein, B. 1995. *Projekt moderny*. Praha: OIKOYMENH.
- Mannheim, K. 1991. *Ideologie a utopie*. Bratislava: Archa.
- Marada, R. 1994. „Intelektuálové a ideologie.“ *Sociologický časopis* 30: 433-445.
- Soukup, V. 1994. „Symbolická antropologie.“ In *Sociální a kulturní antropologie*. Praha: Karolinum.
- Střítecký, J. 1969. „Historismus a historično. K ontologickému vyústění historismu.“ *Filosofický časopis* 17: 129-132.
- Weber, M. 1983a. „„Objektivita“ sociálnovedného a sociálno-politického poznania.“ In *K metodológii sociálnych vied*. Bratislava: Pravda.
- Weber, M. 1983b. „Veda ako povolanie.“ In *K metodológii sociálnych vied*. Bratislava: Pravda.